

Geç Orta Çağ Anadolu'sunda Bir Selçuklu Kenti Bolvadin'in Tarihi Gelişimi Üzerine Bazı Notlar*

Feridun M. Emecen**

Öz

Selçuklu döneminde Anadolu'nun tarihi coğrafyasını tespit etmeye yönelik çok az çalışma vardır. Genellikle şehir oluşumları antik veya Roma-Bizans dönemine indirgenen bir açıklama ile tavsif edilmeye çalışılır. Mahalli tarihlerde de şehir veya kasabaların tarihini neredeyse insanlık tarihinin ilk devrelerine kadar indirme modası yaygın şekilde yerini alır. Öyle ki Anadolu şehirleri için “kadim” sıfatını kullanmak ve bunu içini doldurmak için yapılan incelemelerde tarihi bilgilerin eğilip büküldüğü ve bunun adeta bir iftihar vesilesi gibi zihinlere yerleştirilmeye çalışıldığı görülür. Benzeri bir durum Orta Çağ döneminde ortaya çıktığı tespit edilen bugün Afyonkarahisar'ın bir ilçesi olan Bolvadin için de geçerlidir. Bu makalede Bolvadin'in antik bir yerleşmenin temelleri üzerinde değil, Selçuklular döneminde teşekkül etmiş, yol şebekesi içinde önemli bir geçit yeri olarak büyük önem kazanmış bir kasaba olarak doğduğu tezi savunulmuştur. Ayrıca Bolvadin'in tarihi gelişimi içinde Osmanlı hakimiyetine girdikten sonraki durumu da incelenerek geçirdiği fiziki safhalar üzerinde durulmuştur. Bu anlamda Bolvadin'in XVI. asırda önemli sayılabilecek bir nüfusuyla kasaba değil bir şehir hususiyeti göstermiş olduğu, sefer yolları yakınında veya üzerinde bulunması, adı bilinen meşhur köprü vasıtasıyla geçişe müsait bir konumda olması ve coğrafi özelliğinin kazandırdığı imkanlarla gelişiminin tamamlandığı ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Polybotos, Molifdun, Germiyanlılar, Şehirleşme, Menzil, Osmanlılar

* Bu makale, “Uluslararası Bolvadin Sempozyumu: Sultan Yolu Üzerinde Kadim Kent Bolvadin” [Afyon Kocatepe Üniversitesi-Bolvadin Belediyesi, Bolvadin 13-15 Ekim 2017] konulu sempozyuma sunulan yayımlanmamış açılış konuşmasının genişletilmiş haline dayanmaktadır.

** Prof. Dr., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarihi Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, femecen@29mayis.edu.tr ORCID: 0000-0002-7478-7411

DOI:

Makale Gönderim Tarihi: 04.10.2019 - Makale Kabul Tarihi: 09.01.2020

Some Notes on Historical Development of Bolvadin, A Late Medieval Seljuk Anatolian City

Abstract

There are few studies to determine the historical geography of Anatolia in the Seljuk period. City formations, usually, are tried to be explained by reducing the history to the ancient or Roman-Byzantine periods. In local histories, the history of cities or towns is almost completely narrated by the fashion of going back to the first stages of human history. It is seen that the historical information is distorted and twisted into the minds of the Anatolian cities in order to use the term “ancient” and to make this meaningful, it is tried to be shown as a source of pride. A similar situation is observed in the city of Bolvadin, a district of Afyonkarahisar, which is thought to be appeared in the middle ages. In this article, it is argued that Bolvadin was born during the times of Seljuks, not on the foundations of any ancient settlement, rather, it was a town that gained importance as an important gateway in the road networks. In addition to this argument, Bolvadin’s historical development under the Ottoman rule, its stages of physical change and situation will be dealt. In this sense, Bolvadin in the XVI. century was an urban place rather than a town with a significant population, it was located near or on the roads of army routes, it was located in a convenient location by the famous bridge to bypass many routes and it was a completed city with the opportunities provided by its geographical features.

Keywords: Polybotos, Molifdun, Germiyan, Urbanization, Destinations, Ottomans

XIX. yüzyılda Anadolu’nun tarihi coğrafyasıyla meşgul olan Batılı âlimler, özellikle antik dönem Anadolu’sunun mevcut izlerini aramaya büyük bir hevesle sarılmışlardı. Daha önceki dönemlerde bu antikite merakı Anadolu’nun Grek-Roma medeniyetine dayalı temellendirmesiyle kendisini göstermiş, sözünü ettiğimiz son asırda ise bunun yerini yine aynı amaçlı fakat bu defa daha ilmi çerçevede yapılan çalışmalar almıştı. Bunlardan biri olan Texier ve ardından Ramsay’in bu anlamdaki çabaları özellikle dikkate değer. Bütün bu âlimler Anadolu’nun bu tarihi coğrafyasını ele alırken eski yol şebekeleri ve üzerindeki kasaba/kentleri Türklerin hakimiyetinden sonraki yapılanmadan ziyade antik kökenleri itibarıyla tanımlamaya gayret gösterdiler. İşte bu manada tarihi yol ağları içinde Kral Yolu diye adlandırılan işlek yol üzerinde gelişen ve büyüyen kentlere özel bir önem vermeleri beklenmeyen bir husus değildi. Bu ana güzergaha bağlanan tali askeri veya sivil yollar üzerinde oluşan kentler içinde

bugün Afyonkarahisar'a bağlı olan Bolvadin'in, antik dönemin ardından Orta Çağlarda giderek öne çıkan bir özellik göstermeye başladığı bilinmektedir. Bu kısa incelemede Bolvadin'in fiziki gelişmesinin Osmanlı klasik çağı sonuna kadar olan macerasına-meseleler noktai nazarını da dikkatten kaçırmamaya çalışarak-genel anlamıyla göz atmaya çalışacağım.

Öncelikle Bolvadin'in Polybotos ve Polybotom olarak Orta Çağ kaynaklarında adının zikredildiği tesbiti, XVIII. asrın sonu ve XIX. asrın başlarında Anadolu'yu adeta karış karış dolaşan Helen/Grek antikitesi peşinde koşan batılı seyyahların yakıştırmasına dayanmaktadır. Genellikle Türklerin eline geçen Anadolu'nun birçok şehir ve kasabası gibi adların önceki isimleriyle bağlantılı olarak düşünülmesi tabiidir. Bu şekilde Bolvadin adı da hususiyle son dönem Roma ve Orta Çağ Bizans kroniklerinde geçen ve bu bölgeyle bağlantılı olarak verilen adlar içinde coğrafi sıralamalar da dikkate alınarak tesbit edilmiş olmalıdır. Yani sanıldığının aksine Polybotos/Polybotos'dan hareketle Bolvadin değil, Bolvadin'den hareketle Polybotos/Polybotom'un Bolvadin'e dönüşmüş olabileceği tezi ileri sürülmüştür. Aslında Polybotos'un bugünkü kasabaya 5 km mesafede Dura Yeri denen mevki olduğu belirtilir. Bu benzetmeyi ilk kez 1800'de buradan geçtiği anlaşılan orientalist W. M. Leake'in (ö.1860) yaptığını ve bunun doğru bir tespit olduğunu Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası üzerinde artık klasikleşmiş bir eser veren W. Ramsay belirtir¹. Bu benzerliklerden yola çıkılarak yapılan tesbitin arkeolojik buluntularla desteklenmesi durumunda Bolvadin ile bu adları geçen kentin aynı yer olup olmadığı konusu kesinlik kazanacaktır.

Öte yandan bugünkü Bolvadin söylenişinin XV. ve XVI. asra ait Osmanlı kayıtlarında "Bolavadin" tarzında olduğu da hatırlatılmalıdır. Burası Türklerin eline daha Anadolu'nun ilk iskanı sırasında geçmiş olması dolayısıyla adının o dönemde Türklerce nasıl kullanıldığı konusu da önemli bir muammadır. XIII. yüzyıl Selçuklu kaynaklarından birinde Molifdun şeklinde okunan yerin Bolvadin olduğu ileri sürülür². İbn Bibi'nin orijinal metnindeki yazılış buranın Molifadun halinde de okunabileceğine işaret eder³. Eğer bu okunuş tarzı doğru ise o vakit B/M değişimi yanında v/f dudak sesi benzerliğiyle Bolavadin adına rahatlıkla

1 W. M., Ramsey, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. M. Pektaş, İstanbul 1960, s. 255.

2 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi: Siyasi Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318)*, İstanbul 1984, s. 569.

3 İbn Bibi, *El Evâmirü'l-Alaiyye Fi'l-Umuri'l-Alaiyye (Selçukname)*, II., haz. Mürsel Öztürk, Ankara 1996, s. 237. Yazıcızade'nin tercümesinde Mulifdun şeklinde aynen yazılmış: *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, haz. Abdullah Bakır, İstanbul 2009, s. 844; krş. Tıpkı Basım, Ankara 2014, vr. 409b: metinde Mu/olifdun tarzında hareketlidir.

ulaşılabilir. Bu durumda Bolvadin'in burayı ele geçiren ilk Türkler tarafından Molifadun şeklinde anıldığı ve zamanla bunun Bolavadin ve Bolvadin'e dönüştüğü neredeyse kesin gibidir.

Kasabamın adıyla ilgili bu meseleler yanında tarihi gelişim çizgisi içinde Bolvadin'in eğer Polybotom/Polybotos olduğu doğruysa, o vakit bu nâm altında kaynaklarda ilk defa ne vakit zikredilmiş olduğu suali ortaya çıkar. Öncelikle Roma ve Bizans yol şebeke ağı içinde Anadolu kentlerini konu alan modern incelemelerde Bolvadin'in Polybotom'un yerini aldığı konusunda hiçbir şüpheli yaklaşım sergilenmez ve birbirinin devamı gibi bir anlatım mevcuttur. Bu aslında kanaatime göre uzmanlarınca yeniden dikkatle üzerinde durulması gereken bir husustur. Polybotos/Polybotom'un Bolvadin ile irtibatını kabul edersek o vakit buranın yerleşim tarihinin nereye kadar indiği sorusuyla karşı karşıya kalırız. Bu da şüphesiz yukarıda belirtildiği üzere ancak arkeolojik keşiflerle halledilebilir. Kitabi kaynaklara bakılırsa kentnin fonksiyonel bir şekilde görünür yüzü, genel anlatımları bir tarafa bırakırsak, Frigya döneminden ziyade Roma dönemine gider. Özellikle Bizans kaynaklarında zikri daha ziyade geçer. Zaten Anadolu'yu 1839'da dolaşmaya başlayan Ch. Texier (ö.1871), Bolvadin'i Afyon'dan Konya'ya giden güzergâh bağlamında zikrederken buranın "Ancak Bizanslılar tarafından zikr olunduğunu, bu cihetle tarihinin kadim dönemlere inmediğini, çok az âsâr-ı kadîmenin mevcut bulunduğunu" vurgular⁴. B. Umar'a göre Polybotos adı ilk kez 325'te İznik konsülüne katılan piskoposların yerini gösteren listelerde geçer. Ona göre Grekçe bol otlaklı anlamına gelen bu yerden 6. yüzyılda Hierokles'in eserinde bahsediliyormuş⁵. Bu sonuncu bilgiyi doğrulamak uzmanlarına düşer, ama gerçek olan husus Bolvadin'in varlığının Orta Çağ başlarından itibaren öne çıktığıdır. Arapların İstanbul yolu üzerindeki kentlerden biri olarak X. asırdaki Arap kaynaklarında zikri geçmemekle birlikte döneme yakın Bizans kaynakları söz konusu yerin güzergâh üzerindeki ehemmiyeti hakkında karineler yakalamaya müsait bilgiler sağlar. III. Romanos'un 1030'daki Suriye seferi sırasında izlediği yolun İznik'ten itibaren Eskişehir, Bolvadin, Akşehir, Konya olduğu kuvvetle muhtemel görünür⁶.

4 Charles Texier, *Küçük Asya*, çev. Ali Suad, İstanbul 1339, II, s. 410. Burada klasik çağın izlerinin bulunmadığı, küçük buluntuların Bizans dönemiyle tarihlendiği hususunda bk. Thomas Drew-Bear, "II. Grek ve Roma Dönemlerinde Afyonkarahisar", *Afyonkarahisar Kültüğü*, C I, Afyon 2001, s. 107.

5 Bilge Umar, *Türkiye'de Tarihsel Adlar*, İstanbul 1993, s. 672. Ancak bu bilgi tahkike muhtaçtır.

6 *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, çev. Işın Demirkent, Ankara 2014, s. 38. Muaviye'nin 645'te Ankara'yı ele geçirdiği, ardından aynı seferde Polybotos'a kadar ilerlediği: C. S. Lightfoot, "III. Bizans Döneminde Afyonkarahisar", *Afyonkarahisar Tarihi*, C I, s. 116.

Buna bağlı olarak bazı araştırmacılar, Arap coğrafyacılarının akınlar sırasındaki yol tariflerine bakarak 838 yılından itibaren Amorium kentinin Araplarca tahribinden sonra buradan geçen yolun kullanılmamaya başladığını beyan ederler. Anadolu yol şebekesi konusundaki eserinde Fr. Taeschner, Akşehir gölünün güneyinden Akşehir'e giden yolun önem kazandığını, ayrıca Efes'ten başlayan Ladik üzerinden doğuya yönelen meşhur Roma eski yolun güzergahının izlendiğini, bu diyagonal yolun yeni istikametinin İdrisi'nin de beyanına dayalı olarak Polybotos/Bolvadin, Şehit Gölü/Akşehir Gölü, oradan Akşehir, Ladik ve Konya olarak tesbit edilebileceğini belirtir⁷. Haçlı seferleri sırasında bu yol sıklıkla kullanılmış gözükmektedir. Bu noktada yine Polybotos Bolvadin ilişkisi kabulüyle çıkarılabilecek bilgiler içinde, bilhassa Anna Komnena'nın Alexiad adlı eseri, özel bir önem kazanır. Bu eserde kentin durumu hakkında ilk defa olarak farklı ve değerli bilgiler bulunmaktadır.

Anna Komnena, yaşadığı çağ itibarıyla Türklerin Anadolu'daki yayılışına şahit olmuş ve Bizans toprakları üzerindeki hâkimiyet alanları üzerindeki mücadelelerden hayli geniş şekilde bahsetmiştir. Onun Polybotos olarak zikrettiği yer ile ilgili ilk bilgilere 1098 baharında Dukas idaresindeki Bizans ordusunun Emir Çaka ile mücadelesi sırasında rastlanır. İzmir civarında yenilen Türkler'in bir bölümünün Menderes ırmağını geçerek Polybotos'a çekildiği Dukas'ın buraya kadar ilerleyip Türklere baskın yaptığı, bu bölgede Türklere çeşitli savaşlara giriştiği uzun uzadıya anlatılır⁸. Her şeyden önce bu bilgiler 1071'den kısa bir süre sonra Türklerin İzmir'e kadar uzanan bölgede faal olduklarına ve özellikle de insan gücünü Bolvadin'in de içinde bulunduğu kesimden sağladığına karine oluşturur. Daha sonra Anna Komnena 1116'da imparator Alexios'un Türklere

7 Franz Taeschner, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2010, s. 139-140. Bolvadin'in yakınından geçen yol ağında bugünkü Bolvadin ile Dişli kasabası arasındaki mevkide yer alan Kırk Minare denilen yerin önemli bir yerleşim yeri olduğu anlaşılıyor. Burada bugün yalnızca külahı olmayan yüksek bir minare geriye kalmıştır. Burasının eski Erkmen köyü olduğu ifade edilir. Minarenin fiziki görünümü XIV. asra inen bir özellik gösterir. Bu büyük minare aynı büyüklükte bir camiyi işaret etmekte ve etrafında da kalabalık bir yerleşme yeri olduğunu düşündürmektedir. XV ve XVI. asır tahrir kayıtlarında Erkmen köyü adeta bir kasaba halindedir. Buranın antik bir kentin üzerinde olma ihtimali vardır ve arkeolojik kazılarla neresi olabileceği hususu aydınlığa kavuşturulabilir. Eski yolun bu köyden geçtiği de dikkati çekmektedir. Buranın neredeyse Bolvadin gibi büyük bir yerleşim yeri olduğu ve fakat sonra Bolvadin'in öne çıktığı ileri sürülebilir. Burası için şimdilik bk. Muharrem Bayar, *Bolvadin Tarihi: (kurumları, yöneticileri ve yetiştirdiği kişiler)*, C II, Bilge Matbaacılık, İstanbul 2004, s. 261-263.

8 Anna Komnena, *Alexiad: Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi Malazgirt'in Sonrası*, çev. Bilge Umar, İstanbul 1996, s. 338-340.

karşı yaptığı seferle alakalı olarak bilgi verirken de buradaki mücadelelerden bahseder⁹. Bu bilgiler Bolvadin tarihiyle ilgili araştırmalarda sıklıkla kullanıldığı için burada bunlara temas etmek gereksiz olacaktır¹⁰. Önemli olan husus, Bizans ordusunun Konya'ya doğru izlediği yolun daha önceki kaynaklarda Polybotos ismi geçmeden zikredilen yol ile olan bağıdır. Buradan geriye okumalarla Polybotos'un güzergâh üstündeki önemine tekrar vurgu yapmak mümkün gözükür.

Bolvadin'in adı ile bağlantılı olarak bu tarihi meselelere temas ettikten sonra buranın bir kent olarak Türklerin eline geçmiş olmasının kısa süreli değil bir ölçüde süreklilik kazanmış olduğunu vurgulamak lazımdır. Selçuklu idaresinin teşekkülü ile bu kesim sınır hattında devamlı mücadeleye sahne olduğu için işlek yol üzerinde kuvvetle berkitilen bir kale olarak yerini sağlamlaştırmışa benzemektedir. Bununla beraber yerleşim yerinin fiziki yapısı hakkında ilk istatistiki anlamda bilgiler Osmanlı hâkimiyeti dönemiyle başlamaktadır. Yani Bolvadin denince buranın gerçek anlamda bir kasaba haline gelişinde siyasi ve askeri mücadele dönemlerinin kapanmasının ardından Osmanlı idaresinin teşekkülü ile beliren sükûn ortamının önemli bir yeri olduğuna şüphe yoktur. Özellikle Osmanlı-Karaman savaşlarının sona erişti kentnin durumu hakkındaki belirsizliğin giderilmesine vesile olacaktır. II. Murad döneminde Varna savaşı arifesinde belki de son kez el değiştiren (1443) Bolvadin, daha sonra giderek hayli hareketlenen tarihi yol üzerinde mühim bir merkez olmaya aday hale gelecektir.

Daha önce de belirtildiği gibi yol bağlantıları XVI. asırdan itibaren Bolvadin için daha çok öne çıkmıştır. Osmanlıların XVI. asrın başlarından itibaren doğuya düzenledikleri büyük çaplı askerî harekât sırasında Bolvadin'in üzerinde yer aldığı kadim güzergâh hayli faal hale gelmiştir. Burası hem askeri yol hem de ticaret ve Hac yolu durumundaydı. Bu bakımdan Bolvadin'in fiziki ve sosyal gelişmesinin bu yol bağlantısıyla birlikte açıklamak daha farklı bir manzarayı karşımıza çıkarır. II. Murad'ın ardından II. Mehmed'in Karaman seferleri sırasında bu yoldan geçip geçmediği hakkında bir bilgi yoktur. Ancak Osmanlı-Memlûk savaşlarının Çukurova yöresinde başlamasıyla bu kesime merkezden sevk edilen kapıkulu askerinin mevcut güzergâhı kullanma ihtimali yüksektir. II. Bayezid dönemine ait bir tahrir defteri belki de bu mücadelelerin sona erişinin ardından hazırlanmıştır

9 Anna Komnena, *age.*, s. 489-492.

10 Turan, *age.*, s. 155-158. Mahalli tarihçiler de bu olayları geniş şekilde yazmıştır: Muharrem Boyar, *Anadolu'nun En Eski Şehirlerinden Bolvadin'in Tarihi.*, C I, Ankara 1996, s. 105 - 157.

ve burada Bolvadin hakkında ilk fiziki ve beşerî bilgiler yer almıştır. Bu kayıtlara göre Bolvadin 11 mahalleli 369 haneli orta büyüklükte bir kent vasfını haiz görmektedir¹¹. Bugünkü ölçülere göre nüfusu yaklaşık 1500-2000 dolayında olarak kabul edilebilir. 1528 tarihli olarak kabul edilen bir diğer defterdeki verilere göre ise bu nüfusta biraz düşüş olmuş yine 11 mahallede 340 hane tesbit edilmiştir¹². Bu da nüfus hacmi itibarıyla kısmi bir azalmayı ortaya koyar ama her iki tarihin nüfus bakımından ortalamasının birbirine yakın olduğu da açıktır. Bu kısmi nüfus düşüşünde siyasi ortamın etkileri olmuş mudur bilinmez. Ancak bu dönemler Şahkulu Baba Tekeli isyanıyla ortalığın yangın yerine döndüğü, ardından Çaldıran, Mercidabık, Ridaniye seferlerinin icra edildiği zaman dilimine denk düşer. Bu seferler sırasında ordu yolu olarak kullanılan güzergâh içinde Bolvadin'in adı da zikredilmiştir.

Tesbitlere nazaran doğu sefer güzergâhının bir parçası İznik, Yenişehir, Eskişehir, Seyitgazi, Bolvadin, Akşehir hattını izliyordu. Bu yolu I. Selim, Çaldıran seferinde ve Mısır seferi dönüşünde kullanmıştı. Kanuni Sultan Süleyman da 1534 seferinde bu yoldan gitmişti. Seferler sırasında Bolvadin kasabasında değil ama yakınında konaklama yapılıyordu. Kanuni 1548'de ve onu takip eden 1553-55 seferlerinde yine aynı yolu takip edecekti. Bu yol XVII. yüzyılda IV. Murad'ın askeri yolu olacaktı¹³. Öyle anlaşılıyor ki XVI. yüzyıldan itibaren hem sefer ve askeri hem de sivil yol ve hac yolu olarak kullanılan güzergâh üzerindeki Bolvadin önemli bir durak olma halini sürdürmüştü.

Bu yol şebekesi üzerinde bilhassa Kanuni döneminde kentin yeni bir imar hamlesiyle karşı karşıya kaldığı da açıktır. Bu anlamda Bolvadin'in XVI. asrın son çeyreğindeki tahriri önceki dönemlerdeki durumu itibarıyla geldiği seviye açısından bize iyi bir fikir verir. 1572 tarihli tahrir kayıtları yine 11 mahalleden söz eder, bu durum fiziki açıdan kentin Osmanlı döneminde oluşan ana yapısını koruduğuna işaret olabilir, ancak nüfus bakımından II. Bayezid dönemine göre iki katına varan bir büyük artış olduğu hemen dikkati çeker. Bugüne ulaşan tahrir kayıtlarından,

11 BA [=Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi], MAD [=Maliye Defterleri], nr. 230'da yer alan defter Bolvadin ile başlar, baş kısmı noksandır. Bu deftere ve onu takip eden 1528 tarihli defter ve bunun icmalı Bolvadin odaklı bir araştırmaya konu edilmiştir: Bk. Özer. Küpeli, "XVI. Yüzyılın İlk Yıllarında Bolvadin Şehri", *V Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler*, Afyon 2000, s. 115-132.

12 BA, TD [=Tahrir Defteri], nr. 147, s. 356-360; BA, TD, nr. 438, Ankara 1993, s. 194; krş. Ö. Küpeli, agm., s. 120-122.

13 Bunlar için bk. Taeschner, *age*, s.142, 147, 171, ayrıca bk. ek: 7 ve 8'deki listeler.

Bolvadin’de hiçbir gayrimüslim nüfusun bulunmadığı, kasabanın kâmilen Türk/Müslüman ahaliden oluştuğu ve bunun süreklilik kazandığı anlaşılır.

Hane sayısı verilmemiş olmakla birlikte yapılan hesaplamalar sonucu burada 810 erkek nüfusun mevcut olduğu dikkati çeker. Bu da bize tahminen 4000 kişiye yakın bir nüfus hacmini yansıtır. Aradan geçen tahmini 80 yıllık bir süreçteki bu büyümenin kendi içinden ziyade kentin yol ağındaki konumundan kaynaklandığını düşünmemek için bir sebep yoktur. Bununla beraber kent halkının her üç tahrirde de çiftçi statüsünü haiz oldukları ileri sürülebilir. II. Bayezid tahririnden beri Bolvadin’den alınan vergiler içinde tarım ürünlerinin yazılı bulunması ve buna bağ ve bahçenin de ekli olarak gösterilmekte olması bu duruma açık işaretlerdir. Fakat 1528 tahririnde tarım dışında kentleşmenin belirtileri olarak da ifade edilebilecek olan pazarlara dair vergi kalemleri yazılmaya başlanmıştır. II. Bayezid dönemine ait defterde şehir halkına çift resmi yazılı iken daha sonraki tahrirlerde bu tabir geçmemektedir. Pazar bacı yanında meyhane resmi¹⁴ ile alınan yekun miktar 3500 akça iken 1528’de pazar bacı vergilerine daha önce yazılmadığı belirtilen iki ayrı vergi kalemi daha eklenmiştir ki bunlar şehirlere mahsus vergi cinsleri olan ihtisab ve ihzariye rüsumudur. Mukataaya verilecek itibari miktarlar 1000’er akça tutarındadır. 1572’de hem pazar, meyhane harcı, hem de ihzariye ve ihtisab rüsumu aynı rakamlar olarak kayda geçirilmiştir. Bu son tarihte kasabanın nüfus artışına paralel olarak söz konusu vergi düzeni ve miktarlarının aynı bırakılması, aslında bu rakamların itibari oluşuyla yakından ilgilidir. Öte yandan Bolvadin’in vergi gelirlerinin bir zeamet alanı oluşturacak şekilde bunun bir parçası olarak tahsis edildiği anlaşılır. II. Bayezid döneminde Bolvadin zaimi Yapaoğlu Veys Bey¹⁵ sonra Mehmed Bey söz konusu vergiyi topluyordu. 1572’de ise zeamet alanı olmaktan çıkarılarak şehzade haslarına dâhil edilmiştir.

14 Meyhane resmi Bolvadin’de gayrimüslim unsurun bulunduğu anlamına gelmekle birlikte, tahrir kayıtlarının hiçbirisinde kasabada gayrimüslim gruplara dair bilgi geçmez. Buradaki meyhane vergisi bilindiği anlamıyla bir fiziki mekân değil, üzüm ürünlerinin (hamır, şıra vb) imaliyle alakalı bulunmalıdır. Kasabada üzümün sıklıkla çeşitli sınıflı ürünler elde ediliyor olması böyle bir verginin varlığıyla bağlantılı olabilir. Bunun Bolvadin’in gelip geçen çeşitli yolcu kafileleri için önemli bir geçiş hattında bulunmasına da bağlı bir durumu yansıtması mümkündür.

15 Yapaoğulları Osmanlı hizmetindeki Türkmen beylerindedir. Karaman bölgesindeki oymaklardan biridir. (Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler): Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, Ankara 1999, s. 342). Çelebi Mehmed zamanında onun kardeşi Musa ile olan savaşında Çelebi Mehmed’in yanında yer alan bir Yapaoğlu vardır: bk. Mehmed Neşri, *Cihannüma, Kıtâb-ı Cihannüma*: [6. kısım: Osmanlı tarihi (687-890/1288-1485)] (giriş, metin, kronoloji, dizin, tıpkıbasım Cihannüma’nın Franz Taeschner tarafından yayınlanan Theodor Menzel nüshası (mz)/Leipzig 1951, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2013, s. 210. Yapaoğulları’nın Akşehir ve Bolvadin taraflarında güçlü bey aileleri

Bolvadin'in fiziki durumu ile alakalı olarak mahalle sistemine göz atıldığında II. Bayezid dönemindeki 11 mahalleden 10'un adlarının süreklilik kazanacak şekilde zikredilmiş olduğu anlaşılır. Yalnız tahrir kayıtlarında Künbed, Halife, Kestemend, Şazi, Alaca Mescid, Hoca Emre Mescidi, Şeyh Bey Mescidi, Bey Mescidi dışında diğer iki mahallenin adı farklı yazılmıştır. Mesela II. Bayezid döneminde Hanaylı tarzında yazılan mahalle daha sonra Hanili/Hayinli şeklinde kaydedilmiştir. Diğer adı Hisar olarak her üç tahrirde de zikredilen bir başka mahalle, ilkin Kutlu ve Kutluca tarzında yazılı iken 1572'de Kubbeli şekline dönüştürülmüştür. Bu aslında bir yazım yanlışının sonucu gibi gözükür ve Kubbeli şeklindeki yazılışın II. Bayezid dönemi tahririndeki imlasıyla alakalıdır. 1528'de önceki defteri takip eden kâtip muhtemelen bu inceliğe dikkat etmemiştir, fakat 1572'de tahrir memuru bunu düzeltmiş ve doğru şekilde yazmış olmalıdır¹⁶.

Bu on mahalle dışında, her üç tahrirde de ayrı ayrı zikredilen birer mahallenin durumu şöyledir: ilkinde Medrese, ikincisinde Medrese kaydedilmeyip yerine Hıdırlık, üçüncüde ise bu her iki ad mevcut olmayıp onların yerine Allah Onara (Onad/za ?) adlı garip bir ad taşıyan mahalle yazılmıştır¹⁷. Az nüfuslu bu yerlerin fiziki yapıda önemli bir değişmeye yol açmadığını hemen belirtmeliyiz. Mescit etrafında oluştuğu anlaşılan mahalle sayısı ise altıdır. Künbed adı da eski Selçuklu kısmını yansıtan bir sese sahiptir. Bu durumda Kubbeli/Hisar, Künbed, Alaca Mescid, adlı üç mahalleyi Selçuklu dönemiyle kat'i surette bağdaştırabiliriz. Diğerlerinin ortaya çıkışının ise II. Bayezid dönemine kadar tamamlandığını ifade edebiliriz.

içinde öne çıktıkları açıktır. Ayrıca bk. Mehmet Akif Erdoğan, *1466 Tarihli Akşehir Mufassal Defteri*, Ankara 2015, Giriş kısmı, s. 15 (Burada Ali Bey'in Akşehir'de elinde tuttuğu gelirlerin kendisine tahsis edildiği anlaşılıyor).

16 Mahalleler ile ilgili yerel açıklamalarda tahrir kayıtlarındaki okunuşlar esasında değerlendirmeler yapılmıştır: Bk. Bayar, *Bolvadin Tarihi*, C II, s. 38-46. (Referans olarak verilen defterlerin tasnif yeri yanlış gösterilmiştir: Muhtemelen buradaki bilgiler Ö. Küpeli'den dikkatsizce nakledilmiştir).

17 Bu mahalle adının okunuşu problemlidir. M. Bayar bu mahalle ile Ceviz Arkaç adlı bir başka mahallenin referans göstermeksizin Fatih devrinden kalma tahrirde gözüktüğünü yazarsa da bu döneme ait böyle bir kaynak yoktur. Bu mahalle adı 1572 tarihli defterde "Allaokaz" gibi bir imla ile yazılmış, Mustafa Karazeybek bu adı Allah Onara şeklinde okumuş ("Osmanlılar Döneminde İdarî Yapı", *Afyonkarahisar Kültürü*, C I, AKÜ Yayınları, Afyon 2001, s. 199.), muhtemelen M. Bayar da buradaki okunuşu esas almıştır (*Bolvadin Tarihi*, C I, 43). Bununla birlikte Bayar, bu mahallenin Dişli eski yolu üzerinde iken halkın XIX. asır başlarında Bolvadin'in içine göçüp Erkmen mahallesini kurduğunu yazar. İlginç şekilde yerel tapu kayıtlarında Erkmen mahallesinde "Allaakarı" adlı bir mahallin bulunduğunu belirtir ki Allah Onara şeklindeki mahallenin halk söylenişinde son yıllara kadar nasıl bir şekil almış olduğuna bu husus işaret eder.

1830'lu yıllarda gerçekleştirilen nüfus sayımlarıyla ilgili defterde Bolvadin'de Şazini, Alaca, Hisar, Erkmen, Kestemend, Şıhlar ve Yenice mahallelerinin adları kayıtlıdır¹⁸. Bundan az sonra hazırlanmış temettuat kayıtlarında da aynı mahaller yer alır, yalnızca Şıhlar mahallesinin diğer adı olarak Ağlönü kaydedilmiş, Erkmen'in adı ise Elkmen tarzında yazılmıştır¹⁹. Bu mahallelerden Hisar, Kestemet, Şazi, Alaca ve Halife adları bugün de mahalle ismi olarak mevcuttur²⁰.

Sonuç itibarıyla bütün bu veriler Bolvadin'in asıl şekillenmesinin Osmanlı dönemine denk düştüğüne açık şekilde işaret eder. Ayrıca 660/1262 tarihli Bucak Çeşmesi/mescidi (Hanaylı Mescidi ?) ve 1278'de inşa edilmiş olduğu tespit edilen Alaca Mescit ile Selçuklu dönemi;1320 tarihli Kubbeli Mescid (bugün Çarşı Camii)²¹ ile Germiyan dönemi Bolvadin'inin temsil edildiğine şüphe bulunmaz. Lala Sinan Paşa Camii²² ve 1572 tarihli veriler, Osmanlı Bolvadin'in mütakamil bir fiziki ve beşeri yapıya kavuştuğunun yeterince ikna edici göstergeleridir.

18 BA, NFS. D. 1676.

19 BA, MLVRD.TMT.d. 16030.

20 Bayar, *Bolvadin Tarihi*, C II, s. 40, 44-45.

21 Kubbeli olan bu camiın yıkıldığı ve sonra yeniden yapıldığı hakkındaki bilgiler için bk. Bayar, *Bolvadin Tarihi*, C II, s. 100-113. Bu camiının Bolvadin'in büyük ulu camii olduğu anlaşılıyor. Bunun ikinci banisinin Rüstem Paşa olduğu yönündeki iddialar, hemen yakıncındaki Rüstem Paşa hamamının ve bedestenin mevcudiyetinden çıkarılmaktadır. Fakat Rüstem Paşa'nın muhtemelen müstakil bir cami değil de Alaca Mescid'in yeniden yapılması işini üstlendiği ve bundan dolayı ona atfedilen bir cami adının kayıtlara geçtiği düşünülebilir. Alaca Mescit'teki tamir kitabesinin (1553) bu bakımdan belirleyici olma ihtimali yüksektir. Bütün bu verilerin vakıf kayıtlarıyla yeniden düşünülerek yeni bir belirleme yapılmasına ihtiyaç vardır. M. Bayar'ın verdiği bilgilerin bu bakımdan belirleyici olarak değil bir hareket noktası olarak yeniden ele alınması ve kesin dille belirtilen hususların da dikkatli şekilde kontrol edilmesi gerektiği açıktır.

22 Rüstem Paşa'nın yaptırdığı ileri sürülen bu caminin aslında Lala Sinan'a ait olduğuna dair tartışmalar için bk. A. Osman Uysal, "Bolvadin Lala Sinan Paşa (İmaret) Camiinin Mimari Özelliği ve Tarihlenmesi Problemi", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 1, (Ankara 1985), s. 145-163; keza Bayar, *Bolvadin Tarihi*, C II, s. 144-157.

KAYNAKLAR

- BA [=Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi], MAD [=Maliye Defterleri], nr. 230; BA, TD [=Tahrir Defteri], nr. 147, 438; BA, NFS. D. nr. 1676; BA, ML.VRD. TMT.d. nr. 16030.
- Anna Komnena, *Alexiad: Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi Malazgirt'in Sonrası*, çev. Bilge Umar, İstanbul 1996.
- Bayar, Muharrem, *Anadolu'nun En Eski Şehirlerinden Bolvadin'in Tarihi*, C I, Ankara 1996.
- Bayar, Muharrem, *Bolvadin Tarihi: (kurumları, yöneticileri ve yetiştirdiği kişiler)*, C II, Bilge Matbaacılık, İstanbul 2004.
- Demirkent, Işın, *Mikhail Psellos'un Khronographiası*, TTK Yayınları, Ankara 2014.
- Drew-Bear, Thomas, "II. Grek ve Roma Dönemlerinde Afyonkarahisar", *Afyonkarahisar Kütüğü*, C I, Afyon 2001.
- Erdoğan, Mehmet Akif, *1466 Tarihli Akşehir Mufassal Defteri (metin ve inceleme)*, TTK Yayınları, Ankara 2015.
- İbn Bibi, *El Evâmiri'l-Alaiyye Fi'l-Umuri'l-Alaiyye (Selçukname)*, II., haz. Mürsel Öztürk, Ankara 1996.
- Karazeybek, Mustafa, "Osmanlılar Döneminde İdari Yapı", *Afyonkarahisar Kütüğü*, C I, Afyon 2001.
- Küpel, Özer, "XVI. Yüzyılın İlk Yıllarında Bolvadin Şehri", *V Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu, Bildiriler*, Afyon 2000.
- Lightfoot, C. S., "Bizans Döneminde Afyonkarahisar", *Afyonkarahisar Kütüğü*, C I, Afyon 2001.
- Mehmed Neşri, *Cihannüma, Kütüb-ü Cihannüma*: [6. kısım: Osmanlı tarihi (687-890/1288-1485)] (giriş, metin, kronoloji, dizin, tıpkıbasım) Cihannüma'nın Franz Taeschner tarafından yayınlanan Theodor Menzel nüshası (mz)/ Leipzig 1951, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2013.
- Ramsey, W. M., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. M. Pektaş, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1960.
- Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı - Destanları*, Ankara 1999.

- Taeschner, Franz, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*, çev. Nilüfer. Epçeli, İstanbul 2010.
- Texier, Charles, *Küçük Asya*, çev. Ali Suad, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1339.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi: Siyasi Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318)*, İstanbul 1984.
- Umar, Bilge, *Türkiye'de Tarihsel Adlar*, İstanbul 1993.
- Uysal, A. Osman, "Bolvadin Lala Sinan Paşa (İmaret) Camiinin Mimari Özelliği ve Tarihlenmesi Problemi", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.1, Ankara 1985.
- Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk: [Oğuzname-Selçuklu Tarihi]* (giriş-metin-dizin), haz. Abdullah Bakır, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2009.